

جمهوری اسلامی ایران

مدیریت حوزه علمی استان قم

رساله علمی سطح ۳

تحلیل و بررسی غزوه خندق از منظر آیات

راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین فلاحی قمی

محقق:

حسن زرین

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سپاس

شکر شایان نثار ایزد منان که توفیق را رفیق را هم ساخت تا این پایان نامه را به پایان برسانم. از استاد فاضل و اندیشمند جناب حجت الاسلام و المسلمین فلاحی قمی به عنوان استاد راهنما که همواره نگارنده را مورد لطف و محبت خود قرار داده اند، کمال تشکر را دارم.

تقدیم به

این پایان نامه را در کمال افتخار و امتنان تقدیم می نمایم به:

– به محضر مولا و آقا امام زمان (عجل الله تعالی فرجه شریف)

– به بانوی شهرآینه ها حضرت فاطمه معصومه (سلام الله علیها)

– به استادان فرزانه و فرهیخته ای که در راه کسب علم و معرفت مرا یاری نمودند.

– به آنان که در راه کسب دانش راهنمایم بودند.

– به آنان که نفس خیرشان و دعای روح پرورشان بدرقه ی راهم بود.

– پروردگارا حسن عاقبت، سلامت و سعادت را برای آنان مقدر نما.

– خدایا توفیق خدمتی سرشار از شور و نشاط و هم راه و هم سو با علم و دانش و پژوهش

جهت رشد و شکوفایی ایران کهنسال عنایت بفرما.

چکیده

در این تحقیق، غزوه خندق از منظر قرآن کریم با توجه به نظر مفسران شیعه و سنی به روش توصیفی تحلیلی و یا گرد آوری مطالب به روش فیش برداری و با هدف اطمینان به پیروزی در جنگ با دشمنان، تحلیل و بررسی شده است. در قرآن مجید حدود ۲۹ آیه وجود دارد که درباره غزوه خندق (أحزاب) نازل گردیده است. هفده آیه آن در سوره مبارکه احزاب (آیات ۹- ۲۵) است که به اتفاق همه مفسران، به برخی از محورهای و حوادث مهم این جنگ مانند هجوم همه جانبه دشمن بر مدینه، ترس شدید مسلمانان، دو دسته شدن مردم به گروه‌های مؤمن و منافق، افشاگری درباره منافقان، نقش الگویی پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم)، صبر، اتحاد و ایستادگی مسلمانان و نتیجه جنگ اشاره دارد. مفسران فریقین، به تفسیر، تحلیل و تبیین بعضی از رخ دادهای مهم این حادثه پرداخته‌اند. به نظر آنان، این جنگ با تحریک و تلاش یهودیان و اتحاد مشرکان مکه و قریش برای نابودی و ریشه کن کردن اسلام و قتل حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) صورت گرفت؛ اما بنا به وعده خداوند تعالی و رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم) که فرموده بودند اسلام بر کفر غالب خواهد شد، مشرکان و یهودیان در این جنگ شکست خوردند و به اهداف خود نرسیدند. دستاورد این تحقیق این است که در این جنگ گرچه عوامل زیادی در پیروزی مسلمانان نقش داشت ولی در وهله اول سبب اصلی شکست دشمن جهاد و مبارزه علی (علیه السلام) بود زیرا کشته شدن عمرو به دست علی (علیه السلام) ترس شدیدی در دل دشمن انداخت و درست بعد از کشته شدن عمرو بود که سپاه احزاب دست از محاصره برداشتند و شکست را متحمل شدند و پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: ابتکار عمل بعد از این به دست ما خواهد بود. و این ما هستیم که بر آنان حمله خواهیم کرد و در وهله دوم صبر و استقامت یاران حضرت رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم) و امداد غیبی در این جنگ شده بود. این جنگ را اگرچه دشمنان به قصد نابودی اسلام راه اندازی کردند ولی در عمل شکست خفت باری را متحمل شدند. پیروزی در این جنگ برای اسلام ثمرات پر باری داشت؛ یهودیان مدینه و اطراف مدینه که از خطرناک ترین دشمنان اسلام بودند، یکی پس از دیگری قلع و قمع شدند، قبایل سرکش و توطئه گر عرب سرکوب شدند، خیال مسلمین از ناحیه توطئه آنان راحت گردید، روحیه و قدرت دفاعی ارتش اسلام بالا رفت و زمینه تبلیغ و گسترش اسلام به لطف الهی فراهم گردید.

واژگان کلیدی: غزوه، خندق، جنگ احزاب، جنگ خندق، غزوه خندق، غزوه احزاب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه
۳.....	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۴.....	گفتار اول: کلیات
۴.....	۱. تبیین مسئله
۴.....	۲. اهداف تحقیق
۴.....	۳. سؤالات اصلی
۴.....	۴. سؤالات فرعی
۵.....	۵. فرضیه
۵.....	۶. پیشینه
۶.....	۷. کاربرد
۶.....	۸. ضرورت
۶.....	۹. روش پژوهش
۶.....	۱۰. روش گردآوری
۷.....	۱۱. روش داده پردازی
۷.....	گفتار دوم: مفاهیم
۷.....	۱. تحلیل
۷.....	الف. در لغت
۷.....	۲. بررسی
۷.....	الف. در لغت
۸.....	۳. غزوه
۸.....	الف. در لغت
۹.....	ب. در اصطلاح
۹.....	۴. خندق
۹.....	الف. در لغت
۹.....	۵. نام دیگر غزوه خندق
۹.....	۶. احزاب

- الف. در لغت ۱۰
- ب. در اصطلاح ۱۰
۷. علت نام گذاری جنگ خندق و احزاب ۱۰

فصل دوم: علل وقوع غزوه خندق از منظر آیات قرآن ۱۲

- مقدمه ۱۳
- گفتار اول: علل معنوی وقوع غزوه خندق از منظر آیات ۱۳**
۱. سازش کفر و شرک علیه اسلام ۱۳
۲. حسادت شدید علمای یهود ۱۸
- گفتار دوم: علل مادی وقوع غزوه خندق از منظر آیات قرآن ۲۱**
۱. محاصره مسلمانان مدینه توسط یهود و هم پیمانانشان ۲۲
۲. عهد شکنی یهود ۲۵
- جمع بندی ۳۰

فصل سوم: نقش مؤمنان، ضعیف الایمان ها، منافقان و یهودیان در غزوه خندق ۳۱

- مقدمه ۳۲
- گفتار اول: نقش مؤمنان و ضعیف الایمان ها از منظر آیات قرآن ۳۲**
- الف: نقش مؤمنان ۳۲
۱. تأسی به پیامبر(صلی الله علیه و آله و سلم) ۳۳
۲. صدق مؤمنین در عهد و ایمان ۴۲
- ب: نقش ضعیف الایمان ها ۴۴
۱. ایمان از دست دادن انسان های ضعیف در سختی ها ۴۴
۲. زیر پا گذاشتن عهد و پیمان با خدا ۴۷
- گفتار دوم: نقش منافقان در غزوه خندق ۵۰**
۱. فرافکنی منافقین ۵۲
۲. تلاش منافقین برای شکست مسلمانان ۵۶
۳. حریص بودن منافقین نسبت به منافع مؤمنین ۶۳
۴. ترسو بودن منافقین ۶۵
۵. اهمیت ندادن به دعوت و اوامر پیامبر(صلی الله علیه و آله و سلم) ۶۹
- گفتار سوم: نقش یهود در غزوه خندق از منظر آیات قرآن ۷۲**

۱. بدترین جنیدگان ۷۴

۲. حسادت شدید علمای یهود ۷۹

۳. عهد شکنی یهود ۸۴

جمع بندی ۸۶

۸۷..... فصل چهارم: علل پیروزی مسلمانان در غزوه خندق

مقدمه ۸۸

۸۸ گفتار اول: علل مادی پیروزی مسلمانان در غزوه خندق

۱. الگو قرار دادن پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) در عمل ۸۸

۲. هم کاری و هم راهی مؤمنین با پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) ۹۲

۹۳ گفتار دوم: علل معنوی پیروزی مسلمانان در غزوه خندق

۱. پیروزی به کمک امداد غیبی ۹۴

۲. الگو قرار دادن پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) در ایمان ۹۶

۳. صدق مؤمنین در عهد و ایمان ۱۰۱

۴. صبر و استقامت در راه خدا ۱۰۳

جمع بندی ۱۰۶

۱۰۷..... نتیجه گیری

۱۰۹..... منابع

مقدمه

ترقی و تعالی هر جامعه ای زمانی مقدور است که پیشینه فرهنگ و تمدن خود را بشناسد و از علل پیشرفت یا رکود گذشته تاریخ خود آگاهی یابد و این شناخت حاصل نمی شود مگر با مطالعه آثار گذشتگان چنان چه که خود نوشته اند نه آن سان که بعد ها تحریف و تغییر یافته است.

در دنیای امروز به دلیل فاصله زمانی ای که از گذشته گرفتیم راه یابی به ساحل وقایع ای که در گذشته اتفاق افتاده است، مشکل است. یکی از آن وقایع حوادث مربوط به دوران زندگی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) است که بخشی از حیات وی در قرآن و بخشی دیگر در سنت و تاریخ آمده است ولی مجموعه حیات او به خاطر تأثیر گسترده ای که در تاریخ بشر نهاده و هم اکنون می تواند راه گشای بسیاری از مشکلات زندگی بشر باشد به صورت پدیده نا پیدا کرانه ای در آمده که به این زودی به ساحل آن نمی توان راه یافت به گواه این که پس از رخت آن رهبر بزرگ صدها و هزاران کتاب در سیره و حیات او نوشته شده و هنوز هم جای گفتگو و نگارش دارد.

مسئله مهم در سیره پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) اُسوه و الگو بودن اوست زیرا قرآن نیز او را اُسوه می خواند و می فرماید: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»^۱ در زندگی رسول خدا سرمشق نیکویی برای شماست.

«سیره پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) الهام بخش فقیهان در استنباط احکام شرعی، سرمشق زندگی برای مؤمنان و پیروان ترسیم کننده خطوط سیاسی کلی برای سیاست مداران بیان گر اصول و ارزش های اخلاقی برای سالکان است»^۲ سیره نبی اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) از عصر آن حضرت مورد توجه مسلمین قرار گرفت.

یکی از حوادث بسیار مهم دوران صدر اسلام که بررسی و تحلیل آن می تواند بسیار راه گشای زندگی سیاسی، عقیدتی، اجتماعی، بصیرتی و ایمانی و اخلاقی مسلمانان امروزی باشد واقعه

۱- سوره احزاب، ۳۳، آیه ۲۱.

۲- سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت، ص ۸.

جنگ احزاب است که در منابع تاریخی و تفسیری به آن پرداخته شده است اما به این روش که وقایع و غزوات آن حضرت را با توجه به آیات قرآن بررسی کنند کمتر کتابی نوشته شده است. به حول و قوه الهی قصد بر این است که واقعه غزوه احزاب را از منظر آیات قرآنی بررسی نماییم.

امید آن است مورد توجه حضرت حق و رسول الله قرار گیرد. ان شاء الله تعالی.

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

گفتار اول: کلیات

۱. تبیین مسئله

جنگ خندق یکی از چند جنگ مهم و سرنوشت ساز صدر اسلام است که پیامبر مکرم اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) بعد از آن که قبیله بنی نضیر را به دلیل خیانت، از سرزمین شان اخراج کرد، آنان راهی خیبر شدند و دیگر یهودیان را به جنگ با پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) تحریک کردند که پیروزی یا شکست در آن جنگ پیروزی یا شکست نهایی هر یک از طرفین (اسلام - کفر) بود که باصلابت و مقاومت مؤمنین با اخلاص و رشادت و حماسه آفرینی حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) با چرخش ۱۸۰ درجه ای به پیروزی اسلام و انهدام کفر و شرک مبدل شد. این فتح عظیم زمینه ساز فتح نهایی در سال هشتم هجرت شد، شناخت جامع و تحلیل چگونگی و چرایی آن غزوه، نقش مؤمنان مستحکم از یک سو و نقش ضعیف الایمانان، منافقان، یهود، مشرکان از سوی دیگر و تدابیر حکیمانه رسول مکرم اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) و نصرت الهی می تواند چراغ راه امروز و فردای جامعه اسلامی باشد در این تحقیق به مباحث فوق از منظر آیات قرآن پرداخته می شود و این شاء الله در ادامه به تحلیل و بررسی غزوه خندق از منظر آیات پرداخته می شود.

۲. اهداف تحقیق

هدف این تحقیق بررسی دقیق غزوه خندق و جوانب مختلف این غزوه از جمله چگونگی وقوع آن، نقش مؤمنان و منافقان، کفار اهل کتاب، که برای تمام اقشار از جمله مسئولین، مردم، نیروهای مسلح و تک تک اقشار جامعه مفید باشد و همه ی آن ها بتوانند از آن استفاده کافی را ببرند.

۳. سؤالات اصلی

سؤال اصلی: تحلیل و بررسی غزوه خندق (احزاب) از منظر آیات قرآن چگونه است؟

۴. سؤالات فرعی

علل وقوع غزوه خندق (احزاب) بر اساس آیات قرآن چیست؟

بر اساس آیات قرآن نقش مؤمنان، ضعیف‌الایمان‌ها، منافقان و یهود در غزوه خندق چیست؟

علل پیروزی مسلمانان در غزوه خندق چیست؟

۵. فرضیه

وقوع جنگ احزاب علت‌های متعددی دارد یکی از آن‌ها اخراج قبیله بنی‌نضیر به دستور پیامبر(صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) به علت خیانت آن‌ها و راهی شدن آن‌ها به سوی مکه و متحد شدن با یهود و لشکر کشی کردن آن‌ها علیه پیامبر(صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و قصد نابودی اسلام داشتن. در این جنگ مؤمنین با ایمان محکمی که داشتند تا آخر با پیامبراسلام(صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) ایستادند ولی منافقین با بهانه‌های دروغین، پیامبر(صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) را تنها گذاشتند و پیروزی مسلمانان علت‌هایی داشت که یکی از آن‌ها امدادهای غیبی از طرف خداوند منان بوده است.

۶. پیشینه

در کتب تاریخی از جمله: ۱- کتاب خندق حماسه جاودانه حق نویسنده: میثاق امیرفجر، محل نشر: تهران. در این کتاب از نگاه قرآن، روایات و تاریخ بررسی شده است که وجه تمایزش با این تحقیق این است که این تحقیق فقط از نگاه قرآن بررسی شده است ۲- کتاب جنگ خندق نویسنده: عبدالحمید جوده السحار، مترجم: عبدالکریم بی‌آزار. همچنین این کتاب همانند کتاب خندق حماسه جاودان هم از نگاه روایات و قرآن و تاریخ بررسی شده است و وجه تمایزش با این تحقیق این است که این تحقیق فقط از نگاه قرآن آن هم به طور مفصل پرداخته شده است. و مقالاتی از جمله: ۱- حوادث سال پنجم هجرت/ غزوه احزاب؛ نویسنده: جعفر سبحانی تبریزی، منبع درس‌هایی از کتب اسلام، سال هفتم، دی ۱۳۴۴، شماره ۳. ۲- نگرشی کوتاه بر غزوه بنی‌قریظه، نویسنده: سید علی میر شریفی، منبع: نور علم ۱۳۶۴، شماره ۱۱. ۳- در محضر قرآن جنگ احزاب خندق، نویسنده: زهرا عاشوری، منبع: نامه جامعه ۱۳۸۵، شماره ۲۵. ۴- جنگ احزاب، نویسنده: سهیلا قاسمی، منبع: شهروند ۱۳۸۶، شماره ۳. ۵- جنگ احزاب با حکومت نبوی(صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)، نویسنده: حسین حر، منبع: کوثر ۱۳۸۳، شماره ۱۴. ۶- سنخ

شناسی و تبیین رفتاری مسلمانان در همراهی با پیامبر(صلی الله علیه و آله و سلم) در غزوه خندق بر اساس سوره احزاب، نویسنده: شهلا بختیاری و هدیه تقوی، منبع: تاریخ اسلام و ایران دوره جدید، بهار ۱۳۹۲، شماره ۱۷. در این زمینه نگاشته شده و موجود هست و تمام این مقالات یا از نگاه تاریخ یا نگاه روایات و آیات نوشته شده اند و به صورت مفصل هم به غزوه خندق(احزاب) پرداخته نشده است ولی وجه مشترک آن ها با این تحقیق نگاه قرآنی است و وجه افتراق این تحقیق با سایر منابع دیگر در این است که تمامی آیات مرتبط به این غزوه به صورت مستقل با بررسی تمام زوایای آن از نگاه تحلیلی مورد بررسی قرار نگرفته است که این شاءالله تعالی موارد فوق در این تحقیق بررسی و انجام خواهد گرفت و همین وجه، فارق این تحقیق از سایر تحقیق های صورت گرفته خواهد بود.

۷. کاربرد

این تحقیق می تواند منبع جامعی در مورد غزوه خندق برای مراجعه دانش پژوهان باشد و نیز می تواند شناخت کاملی در مورد جریان های موجود در غزوه خندق از منظر قرآن به دست آید.

۸. ضرورت

نقش جریان شناسی تاریخی صدر اسلام تأثیر بسزایی در درک صحیح و شناخت کامل از جریان ها، گروه ها و احزاب و نیز تأثیر بسزایی در مصونیت بخشیدن جامعه اسلامی برای عدم تکرار این چنین حوادث دارد. یکی از وقایع صدر اسلام که کمتر به جریان شناسی آن پرداخته شده غزوه خندق بوده است و باتوجه به مطالعاتی که در این زمینه داشته ام این موضوع را انتخاب کرده ام.

۹. روش پژوهش

آمیزه ای و تلفیقی

۱۰. روش گردآوری

اسناد نوشتاری و نرم افزار های علمی که پس از مطالعه و انتخاب به صورت فیش برداری آماده شده و سپس در تحقیق درج گردید.

۱۱. روش داده پردازی

توصیفی تحلیلی

گفتار دوم: مفاهیم

در این گفتار مفاهیم واژگان کلیدی بررسی می شود که عبارتند از:

۱. تحلیل

برای تحلیل فقط معنای لغوی تعریف شده است که عبارت است از:

الف. در لغت

« حل کردن، گشودن، حلال کردن»^۱ «بررسی کردن جزئیات یک موضوع برای بدست آوردن اطلاعات بیشتر»^۲ «حل کردن ، تجزیه کردن، روا شمردن ، حلال کردن»^۳ آن چه در این تحقیق به کار برده شد معانی است که به معنای بررسی کردن و گشودن و تجزیه کردن است.

۲. بررسی

برای بررسی نیز فقط معنای لغوی تعریف شده است که عبارت است از:

الف. در لغت

^۱ - عمید، حسن، فرهنگ عمید، ج اول، ص ۵۴۶.

^۲ - انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۳، ص ۱۶۴۱.

^۳ - معین، محمد، فرهنگ معین، ص ۳۴۱.

« مطالعه، تحقیق، واریسی کردن»^۱ « تحقیق و پژوهش درباره موضوعی»^۲ « رسیدگی، تحقیق»^۳
در این تحقیق به معانی ذکر شده پرداخته می شود.

۳. غزوه

غزوه هم معنای لغوی دارد هم معنای اصطلاحی که از معنای لغوی آغاز می کنیم.

الف. در لغت

« اراده کردن، طلب کردن»^۴ «غزوه به فتح اول و سکون دوم جمع آن غزوات، از ماده «غ ز و» گرفته شده است به معنای جنگیدن است اسم فاعل آن «غازی» و جمع آن «غزاه» و «غزی» نیز آمده است؛ مانند قاضی، قضاء. نیز به معنای رفتن به جنگ با دشمن و غارت او آمده است»^۵ و از این نمونه است کلمه «غزی» در آیه زیر: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَاقْتُلُوا»^۶ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! همانند کافران نباشید که چون برادرانشان به مسافرتی می‌روند، یا در جنگ شرکت می‌کنند (و از دنیا می‌روند و یا کشته می‌شوند)، می‌گویند: اگر آنها نزد ما بودند، نمی‌مردند و کشته نمی‌شدند.

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: «دَعَا مُوسَىٰ وَ آمَنَ هَارُونَ ع وَ آمَنَتِ الْمَلَائِكَةُ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ اسْتَقِيمَا فَقَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا وَ مَنْ غَزَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ اسْتُجِيبَتْ لَهُ كَمَا اسْتُجِيبَتْ لَهُمَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»^۷

^۱ - عمید، حسن، فرهنگ عمید، ج اول، ص ۳۳۶.

^۲ - انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۲، ص ۹۰۸.

^۳ - معین، محمد، فرهنگ معین، ص ۲۰۱.

^۴ - واسطی، زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۲۰، ص ۱۴.

^۵ - ابوالفضل جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۵، ص ۱۲۳.

^۶ - سوره آل عمران: ۳، آیه ۱۵۶.

^۷ - نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۱، ص ۷.

حضرت موسی دعایی کرد و هارون آمین گفت و فرشتگان نیز آمین گفتند. پس خدای تبارک و تعالی فرمود: هر آینه دعای شما مستجاب شد پس استقامت و پایداری ورزیدند و هر که در را خدا جهاد کند دعایش مستجاب شود چنان چه دعای شما به اجابت رسید تا روز قیامت.

ب. در اصطلاح

«غزوه به جنگ هایی که پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) در آن شرکت می کرد و امور فرماندهی را به طور مستقیم بر عهده داشت»^۱

ع. خندق

برای خندق فقط معنای لغوی وجود دارد و معنی اصطلاحی خاصی تعریف نکرده اند که معنای لغوی در لغت نامه های مختلف به شرح زیر می باشد.

الف. در لغت

«خندق یعنی «کندن»^۲ «گودالی در اطراف دیوار شهر»^۳ «گودالی که گرداگرد شهر، قلعه و مانند آن درست می کردند تا مانع از ورود دشمن و سیل گردد»^۴ در این تحقیق معانی ذکر شده مورد بررسی قرار می گیرند.

۵. نام دیگر غزوه خندق

احزاب بوده است.

۶. احزاب

برای احزاب معانی مختلفی هم لغوی هم اصطلاحی وجود دارد که در ادامه به معانی آن می پردازیم.

۱- میر شریفی، علی، در سنامه آشنایی با تاریخ اسلام، ج ۱، ص ۱۷۵.

۲- جمال الدین محمد بن مکرم، ابوالفضل، لسان العرب، ج ۱۰، ص، ۹۳.

۳- واسطی، زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۱۳، ص، ۱۲۸.

۴- معین، محمد، فرهنگ معین، ص ۵۰۲.

الف. در لغت

«جمع حزب است به معنی گروه هایی از مردم»^۱ «گروه ها، دسته ها»^۲ «دسته ها»^۳

ب. در اصطلاح

«أحزاب عبارت از گروه هایی بودند که برای جنگ با پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) گرد آمده بودند»^۴ «وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ»^۵ احزاب نیز از نگاه علوم سیاسی بنا به گفته مرتضی مقتدایی و صادق زیبا کلام «حزب میان اندیشمندان علوم سیاسی اتفاق نظر چندانی وجود ندارد و هر یک از آن ها حزب را بر اساس برداشت های علمی و یافته های تجربی خویش تعریف کرده اند ولی به طور کلی در یک تعریف جامع، حزب سیاسی را می توان چنین تعریف کرد: حزب یک گردهمایی پایدار گروهی از مردم است که دارای عقاید مشترک و تشکیلات منظم اند و با پشتیبانی مردم برای بدست آوردن قدرت سیاسی از راه های قانونی مبارزه می کنند»^۶ در این تحقیق معنای اول مورد بحث و بررسی واقع شده است و به معنای دوم اشاره ای نشده است. چرا که معنای مورد بحث ما معنای اول است.

۷. علت نام گذاری جنگ خندق و احزاب

در جنگ خندق مسلمین به پیشنهاد سلمان فارسی و به دستور پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) دور مدینه را که احتمال می رفت دشمن از آن طرف حمله کند خندق کنند، تا دشمن نتواند به راحتی به داخل شهر نفوذ کند. لذا به خاطر این خندق آن را جنگ خندق گفتند و در جنگ خندق به خاطر حضور نیروهای مختلف از قبیله ها و طایفه های گوناگون همراه

۱- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱، ص ۳۰۸ - حمیری، نشوان بن سعید، شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلام، ج ۳، ص ۱۴۳۰ - زمخشری، ابوالقاسم، محمود بن عمر، الفائق فی غریب الحدیث، ج ۲، ص ۳۰۰ - فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر، ج ۲، ص ۱۳۳.

۲- معین، محمد، فرهنگ معین، ص ۷۹.

۳- قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۲، ص ۱۳۳.

۴- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن با تفسیر لغوی و ادبی قرآن، ج ۱، ص ۴۷۷.

۵- سوره احزاب: ۳۳، آیه ۲۲.

۶- زیبا کلام، صادق، مقتدایی، مرتضی، احزاب سیاسی و نقش آن در توسعه سیاسی ایران، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال دهم، شماره ۲۹، زمستان ۱۳۹۳، ص ۸.

قریش از مکه و قبیله‌هایی هم چون بنی نضیر و بنی قریظه که از گسترش اسلام و نیرومند شدن آن می‌ترسیدند لذا به همین خاطر هم به این جنگ، جنگ احزاب نیز گفته می‌شود.^۱

۱- ر.ک. ابو عبد الله، محمد بن محمد بن نعمان عکبری، الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، ج ۱، ص ۹۴-۱۰۰